

ZMNE STRATÉGIAI VÉDELMI KUTATÓKÖZPONT

ELEMZÉSEK – 2005/4

1581 Budapest Pf. 15 Tel: 432-90-92 Fax: 432-90-58

A VILÁG 2020-BAN

Az Amerikai Egyesült Államok Nemzeti Hírszerzési Tanácsa (National Intelligence Council – NIC), amely a nemzeti hírszerzési igazgató közvetlen alárendeltségébe tartozik, és az Egyesült Államok számtalan hírszerző szerve közül a közép- és hosszútávú prognózisokért felelős, 2004 végén már harmadik alkalommal adta ki a világ jövőjére vonatkozó előrejelzését Mapping the Global Future címmel. A tanulmány azokat a főbb trendeket azonosítja, amelyek 2020-ban meghatározzák majd a világ helyzetét, és kísérletet tesz a főbb geopolitikai változások felvázolására. Elemzésünkben ennek a jelentésnek a legérdekesebb megállapításait ismertetjük.

Előzmények

A jelentés elkészítésekor a NIC támaszkodott a két addigi tanulmány összeállításakor kidolgozott módszerekre. Az első ilyen projekt eredményeként 1997-ben készült el a *Global Trends 2010* című jelentés, amely a világ változásaiban kulcsszerepet játszó tényezők azonosítására és értelmezésére tett kísérletet. A tanulmány alapjául több konferencia szolgált, melyeken hírszerzési szakértők akadémikusokkal és az üzleti élet tapasztalt vezetőivel közösen próbálták felvázolni a meglévő adatok alapján a legfontosabb trendeket.

A 2000 decemberében elkészült *Global Trends 2015* c. tanulmány azonosította a globális változások kulcselemeit, melyek közül a legfontosabbak a demográfia, a természeti erőforrások és a környezet, a tudomány és technológia, a világgazdaság és a globalizáció, a nemzeti és nemzetek feletti kormányzat, a jövőbeni konfliktusok és végül az USA szerepe ezeken a területeken. A tanulmány igyekezett olyan problémákra felhívni a kormányok figyelmét, amelyek eddig háttérbe szorultak. A folyamat ugyanakkor nem maradt abba, hiszen az NIC ezt a tanulmányt olyan nyitott, folyamatban lévő munkaként fogta fel, amely a körülmények változásának megfelelően felülvizsgálható és átalakítható keretet kínál.

Módszertan

A legújabb jelentés három alapvető szempontból különbözik az elődöktől. Egyrészt abban, hogy ez alkalommal nemcsak amerikai, hanem nemzetközi szakértőket is bevontak a munkába. Ennek érdekében több regionális konferenciát tartottak azért, hogy minél pontosabban lássák a változások regionálisan jelentkező, globális hatású mozgatórugóit és a régiókon átnyúló trendeket. (Érdekesség, hogy az Oroszországgal és Euráziával, valamint az Európa jövőjével foglalkozó két regionális konferenciát – a Közép-Európai Egyetemen együttműködve – Budapesten rendezték.) A találkozók alapvető célja az volt, hogy egybegyűjtsék a különböző területeken tevékenykedő külföldi szakértők véleményét a globalizáció mozgatórugóiról, globális és regionális sajátosságairól és az Egyesült Államok szerepvállalásáról a régióban kialakult véleményekről.

A másik különbség, hogy nagyobb mértékben támaszkodtak a trendek kivetítésével létrehozott forgatókönyv-jellegű előrejelzésekre (szcenáriókra), mivel ez a fajta látásmód több dimenzióban engedi vizsgálni a jövőt, illetve azért, hogy szabadon engedje a képzeletet, segít lebontani a jövőről való elmélkedés korlátait. A scenáriók használata különösen alkalmas a jövő vizsgálatára nagyfokú bizonytalanság idején és gyorsan változó helyzetekben. Az NIC elemzői olyan tapasztalatokra és előzményekre támaszkodhattak, mint pl. a Goldman Sachs, a brit védelmi minisztérium és a Shell előrejelzései, amelyek hasonló forgatókönyv-technikákat alkalmaztak.

Végül, technológiai újításként létrehoztak egy interaktív, jelszóval védett honlapot, hogy lehetőséget teremtsenek a projektbe bevont hazai és külföldi szakértők számára a dialógusra és az addig felhalmozott információkhoz, előtanulmányokhoz és adatbázisokhoz való hozzájutásra. A tanulmány megjelentetésével egyidejűleg ezt a gazdag anyagot szabadon hozzáférhetővé tették az NIC honlapján.¹

A kutatómunka és a konferenciasorozat 2003 novemberében indult, amikor összegyűjtöttek 25 különböző szakértőt (köztük három neves jövőkutatót), hogy azok a hírszerzési hivatalok elemzőivel karöltve megvizsgálják a módszertani lehetőségeket és a jövőkutatásban eddig elért eredményeiket. A regionális konferenciákon és műhelyvitákon, valamint egyéb kutatásokon összegyűjtött adatokból álltak össze a regionális trendek, melyek alapján azonosították a több régióra is kiható vagy globális hatású trendeket. A rendelkezésre álló adatok alapján egy szakértői csoport összesen nyolc forgatókönyvet készített el

¹ http://www.cia.gov/nic/NIC_2020_project.html

arról, hogy hogyan is nézhet ki a világ 2020-ban. Ezek közül választották ki azt a négyet, amelyet politikai és gazdasági szempontból leginkább relevánsnak tartottak. Ezek a forogatókönyvek nem előrejelzések, hanem lehetséges jövőket írnak le, amelyek a különböző trendek érvényesülésétől, egymással való kölcsönhatásukból kialakulhatnak. Ennek megfelelően nem is zárják ki egymást: ezek valamely kombinációjának vagy akár egy teljesen más forogatókönyvnek a megvalósulása is elképzelhető.

A tanulmány felépítése, részei

A munka négy nagy részre tagolódik, melyek egy-egy aspektusból vizsgálják a jövőt. Az első (*The Contradictions of Globalization*) a globalizáció ellentmondásaival foglalkozik mélyrehatóbban, majd ezt követi a lehetséges geopolitikai változásokat vizsgáló fejezet (*Rising Powers: The Changing Geopolitical Landscape*). A kormányok számára adódó új kihívásokat, mint például különböző járványok gyors terjedését a globalizáció következtében vagy a technológiai forradalom eredményeként egyre kivédhetetlenebbé váló terrortámadásokat, elemzi a következő fejezet (*New Challenges to Governance*). Az utolsó rész a mindent átható és egyre növekvő bizonytalanság okaival és következményeivel foglalkozik (*Pervasive Insecurity*). Elemzésünkben mi is ezt a felépítést követjük.

Az összefüggések és a feltevések megértését ábrák és diagramok segítik. Egyes érdekes jelenségeket vagy tényezőket külön részekben (szövegdobozokban) fejt ki a tanulmány.

Az egyes részek zárásaként megjelenő elképzelt forogatókönyvek igyekeznek szórakoztató módon elkalauzolni az olvasót 2020-ba, hogy teljesen gyakorlati síkon foglalják össze a kutatások adatai alapján felvázolt tendenciákat, fiktív levelek, naplóbejegyzések vagy sms-üzenetváltások formájában.

A tanulmány a politikai következmények levonásával zárul, amely az Egyesült Államok szempontjából összegzi a kihívásokból eredő feladatokat az elkövetkezendő tizenöt esztendőre vetítve.

A globalizáció ellentmondásai

A fejezet a globalizáció problémáival és lehetséges alakulásával foglalkozik. Ami a pozitívumokat illeti, a világgazdaság termelése 80%-kal lesz magasabb 2020-ban, mint 2000-ben volt, az egy főre jutó átlagjövedelem pedig 50%-kal fog emelkedni. Azaz a világ nagy részeinek példátlan jólétben lesz része. Sőt, a szakértők szerint hosszútávon, ha a gazdasági növekedés tovább tart, több, jelenleg szegény országnak adatik meg, hogy csatlakozzon a globalizáció „búvköréhez”. Azonban a globalizációból származó haszon nem lesz globális: a globalizáció hasznát élvező és az azokból kimaradó országok közötti szakadék növekedni fog, és számíthatunk arra is, hogy a globalizáció visszasságait és ellentmondásait a jövőben még fokozottabban érzékeljük majd. Bár a globalizáció és a világgazdaság bővülésének következményeként nő majd a „globális interdependencia”, az államok és gazdaságok kölcsönös függése, a status quo jelentős módosulására számíthatunk. Kína 2020-ra valószínűleg a világ második legnagyobb gazdasága lesz az Egyesült Államok mögött, míg India el fogja érni a legnagyobb európai gazdaságok szintjét. Ez a fajta növekedés minőségileg mégsem lesz összehasonlítható az európai országokkal vagy az USA-val. Ázsia új óriásai és a többi feltörekvő gazdaság rendelkeznek majd néhány dinamikus, világszínvonalú gazdasági szektorral, de a lakosság nagyobbik része a mezőgazdaságban fog dolgozni, a tőkeálmányuk kevésbé összetett és a pénzügyi rendszerük kevésbé hatékony lesz az említett országokhoz képest.

A tudományos és technológiai fejlődésnek köszönhetően javulni fog az egyének jóléte az orvostudomány várható áttörései, az élelmiszertermelés bővítése és az ivóvíz szélesebb körű elérhetőségének következtében, míg a kommunikációs technológiák elősegítik és bővítik majd a nemzetközi kereskedelmi, üzleti kapcsolatokat, de a társadalmi és politikai kapcsolatokat is. Az információs, bio- és nanotechnológiák konvergenciája forradalmi változásokat idéz majd elő a világban. A globalizáció előnyeit azonban azok az országok és csoportok fogják majd élvezni, amelyek képesek lesznek hozzájutni ezekhez a technológiákhoz, és alkalmazni őket.

Bár a technológiai fejlődés segíthet a jóléti és szociális egyenlőtlenségek leküzdésében, jelentős különbségek maradnak a fejlett és fejlődő országok között. Így az előrejelzések szerint mintegy 40 országban alacsonyabb lesz a 2020-ban várható élettartam, mint volt 1990-ben. A nők helyzetét illetően sem kapunk túl kedvező képet: annak ellenére ugyanis, hogy a nők jogai és szabadsága mindenképp bővülni fog a következő tíz-tizenöt évben a világ nagy részében, az ENSZ és a WHO adatai nem túl biztatóak. A nemek közötti egyenlőtlenség még a fejlett országokban sem fog megszűnni, a fejlődő régiókban pedig továbbra is széles marad a szakadék, különösen a béreket és az alkalmazást illetően. A nőkereskedelem az előrejelzések szerint a második legvirágzóbb bűncselekménnyé fog válni, és az AIDS is egyre inkább „női betegséggé” válik, kivéve Nyugat-Európát és Ausztráliát.

A globalizáció ellentmondásaival foglalkozó rész az első scenárióval – *Davos World* – zárul egy hipotetikus levél formájában, mely a 2020. évi Világgazdasági Fórum kapcsán íródott. Mint az a levélből

kiderül, fontos változások történtek, így például a fórumot nem Davosban rendezik meg, mint eddig, hanem Kínában. A helyszín megváltozása jól mutatja a világgazdaság súlypontjának eltolódását nyugatról keletre, illetve azt, hogy ennek következtében a globalizáció kezdi elveszíteni „nyugatias” jellegét. Ebben a forgatókönyvben a nyugati hatalmak, beleértve az Egyesült Államokat, munkaerőpiaci problémákkal küzdenek (Kína és India integrálódása a nemzetközi munkareőpiacba a munkahelyek kitelepítésével jár, társadalmi elöregednek); a Közel-Kelet lemarad és fenyegeti a globalizáció jövőjét; a Tajvannal kapcsolatos konfliktus pedig az egész világra kiható gazdasági-pénzügyi válsággal fenyeget. Mint látható, a szcenárió szerint a globalizáció nem önszabályozó folyamat, szükség van annak irányítására, befolyásolására.

Feltörekvő hatalmak: a változó geopolitikai térkép

Mielőtt megnéznénk az új geopolitikai térképet, vessünk egy pillantást a világ népességének 2020-as megoszlására. Egy, a CIA által készített előrejelzés szerint, ha egy 100 fős reprezentatív mintát vennénk a Föld népességéből 2020-ban, akkor 56 fő lenne ázsiai (ebből 19 kínai és 17 indiai), 16 afrikai (közülük 13-an Fekete-Afrikában élnének), 13 az amerikai kontinensről származna (a 13 főből csupán 4 lenne amerikai állampolgár), 7 Kelet-Európából és a volt Szovjetunió területéről, 5 Nyugat-Európából és 3 a közel-keleti régióból. Már ez a megoszlás is jelzi az erőviszonyok változását.

A szakértők szinte egyöntetűleg *Kína és India* felemelkedését tartják a legvalószínűbbnek, hiszen ennek már ma is jól látszanak az előjelei. Az egyik legfontosabb indikátora a mindkét országra a közelmúltban jellemző magas gazdasági növekedési ráta, és ehhez társulnak a növekvő katonai képességek, a magas szintű technológiák mind szélesebb körű alkalmazása, valamint a dinamikusan növekvő népesség. Ezek a gazdaságok egyfajta motorként működnek majd Ázsiában azon országok számára, melyek önmagukban nem lennének képesek hasonló szintű fejlődésre, ám kapcsolatba kerülve a két dinamikusan fejlődő gazdasággal, egyértelmű fellendülés figyelhető meg valamennyi szomszédos országban. Ez a regionális hatalmi szerep egyre erősödni fog az elkövetkezendő 15 évben. Kína esetében több is lesz ez a szerep, mint regionális, hiszen katonai képességeit tekintve a világ élmezőnyébe fog tartozni, mivel védelmi kiadásai az Egyesült Államok után a második legmagasabbak lesznek a világon. (Bár azt meg kell jegyeznünk, hogy míg az USA Védelmi Minisztériumának éves költségvetése 2003-as dollárárfolyamon számítva 400 milliárd dollár, addig Kínáé maximum 250 milliárd dollár lesz 2025 körül.) A vezető szerep azonban azt is maga után vonja, hogy amennyiben a kínai gazdaság összeomlik vagy csak leszállógra kerül,² az megingatja a régió biztonságát, azaz megnő az esélye a politikai instabilitásnak, a bűnözésnek és az illegális bevándorlásnak.

Hasonló regionális szerepre tehet szert az elemzők szerint Indonézia, Latin-Amerikában Brazília, Afrikában a Dél-Afrikai Köztársaság, a volt Szovjetunió térségében pedig Oroszország. Utóbbinál a lehetőség mellett szólnak az ország energiaforrásai, amelyek iránt egyre nagyobb lesz a kereslet – már az Európai Unió szükségletei alapján is –, viszont ellene szól az öregedő és egyre fogyó népessége. A társadalom öregedése valószínűleg lassítani fogja olyan fejlett államok gazdasági növekedését is, mint Japán vagy az Európai Unió országai. Ezen a problémán nagyban segíthetne munkaerőpiacainak a megváltozott feltételekhez való igazítása, a szociális, iskola- és adórendszereik reformja, a migráció szabadabbá tétele.

A geopolitikai térkép újrarajzolása felveti a kérdést, vajon hol lesz a helye a világ mai vezető hatalmának 2020-ban. Bár óriási kihívásokkal kell szembenéznie, az Egyesült Államok nagy előnyökkel fog rendelkezni, és egy sor – gazdasági, technológiai, politikai, katonai – területen megtartja vezető szerepét, még ha bizonyos szférákban akadnak is méltó versenytársai az új hatalmak személyében, és szövetségei és kapcsolatai Európában és Ázsiában jelentős változásokon mennek majd keresztül.

Ami Európa lehetséges szerepét illeti, a jelentés szerint a kibővített EU rendelkezni fog azzal a képességgel, hogy növelje súlyát a nemzetközi szinten. Ennek mértéke azonban attól fog, hogy sikerül-e nagyobb politikai kohéziót kialakítania. Bár az EU országainak együttes védelmi költségvetését csak az Egyesült Államoké és (valószínűleg) Kínáé haladja majd meg, a védelmi kiadások koordinálásában és racionalizációjában mutatkozó nehézségek miatt az EU ereje inkább abban a képességében rejlik majd, hogy a globális és regionális kormányzás modelljét kínálhatja olyan felemelkedő hatalmaknak, amelyek az Egyesült Államokra való támaszkodás helyett más nyugati alternatívát keresnek.

Az energia iránti növekvő szükséglet is befolyásolja majd a nemzetközi viszonyok alakulását. A tanulmány megállapítja, hogy – bár az energiafelhasználás kb. 50%-kal fog nőni – a rendelkezésre álló

² A kínai gazdasági növekedés kockázatairól a RAND Corporation által 2003-ban készített kimutatás nyolc kulcsfontosságú kockázati tényezőt állapít meg: 1. a pénzügyi rendszer és az állami vállalatok instabilitása; 2. a korrupció gazdasági következményei; 3. a vízforrások és környezetszennyezés; 4. a külföldi közvetlen befektetések esetleges csökkenése; 5. HIV/AIDS és egyéb fertőző betegségek; 6. munkanélküliség, szegénység és társadalmi elégedetlenség; 7. az energiafogyasztás és energiaárak; 8. Tajvan és egyéb lehetséges konfliktusok.

energiaforrások elégnék fognak bizonyulni a növekvő kereslet kielégítésére, miközben a forrásokért vívott verseny és az olajellátás problémái fontos kockázati tényezőt jelentenek majd.

A fejezetet záró forgatókönyvet (*Pax Americana*) egy 2020. szeptember 11-én íródott levél teszi szemléletessé, melyből megtudhatjuk, hogy 2010-ben Európát a 2001. szeptember 11-éhez hasonló terroristámadás érte, melynek következtében hajlandó összefogni az Egyesült Államokkal a további terrorizmus elleni háborúban. Törökország már csatlakozott az Európai Unióhoz, ezáltal az EU határos lett a közel-keleti régióval. Az Egyesült Államoknak meg kell dolgoznia azért, hogy megerősítse vezető szerepét egy egyre összetettebb, gyorsan változó világban, miközben a világ csendőrének szerepében csak Európára támaszkodhat.

A kormányok előtt álló új kihívások

A fejezetben tárgyalt kihívások többsége ma még csak kialakulóban lévő probléma, de pár év múlva már komoly erőfeszítésekre lesz szükség a leküzdésükre a kormányzatok részéről. Az elsőként tárgyalt kihívás a *migráció* és a következtében kialakuló többnemzetiségű és -vallású államok.

Szintén fontos probléma lesz a demokratizáció folyamatának megtorpanása. Jól példázza ezt a tendenciát a volt Szovjetunió területén létrejött fiatal államok, ahol még nem is volt ideje kialakulni jól működő demokráciáknak, máris követik Oroszország nem épp legjobb példáját. Kína valószínűleg „a demokrácia ázsiai útjának” kialakítására törekszik majd, amely akár más országok számára is követendő példává válhat. Hasonlóan példaértékű lenne az arab és az iszlám világban, ha Afganisztánban és Irakban sikerülne kiépíteni egy fejlődőképes demokráciát.

A következő kihívás a kormányok számára a *technológiai fejlődés*, mely lehetővé teszi már ma is, hogy emberek milliói álljanak egymással napi kapcsolatban az interneten keresztül, megkönnyítve ezáltal bármilyen közös akció megszervezését és virtuális közösségek létrejöttét, amelyek hatékonyabban lesznek képesek bizonyos feladatok elvégzésére, mint a kormányok. Ez befolyásolhatja az állami és globális intézmények tekintélyét és legitimitását, más identitások kialakítását generálva. Ezek a csoportok és mozgalmak a nemzetközi kapcsolatok fontos szereplőiként léphetnek majd fel.

Az egyik legnagyobb kihívást a *vallásosság* fogja jelenteni, illetve bizonyos vallások radikalizálódása és gyors terjedése. Gondoljunk csak arra a furcsa helyzetre, hogy 2020-ra Kína és Nigéria lesz a világ két legnagyobb katolikus országa, holott eddig a katolicizmust mindig nyugati értékekkel párosítottuk. Szintén veszélyes tényező, hogy az emberek többsége vallási alapon fogja magát definiálni. A vallásos és etnikai identitások olyan közösséget kínálnak az egyénnek, amely szükség esetén szociális biztonsági hálóként is működik – ez különösen fontos lehet a migránsok számára. A radikalizálódó iszlámnak jelentős hatása lesz a nemzetközi viszonyokra, és a különböző etnikai és nemzeti csoportokat összefogva akár egy, az országhatárokon átnyúló hatalmi központot is létrehozhat.

A fejezet záró scenárió (*A New Caliphate*) egy új Kalifátus létrejöttét mondja el, amely széles támogatottsággal bír, és a muzulmán országokban fennálló rezsimekkel harcol a vallási és világi hatalom megszerzéséért. A kalifátus még abban az esetben is nagy fenyegetést jelentene a nemzetközi rend számára, ha nem lenne sikeres. A forgatókönyv azt a lehetőséget igyekszik felvillantani, hogy a vallásos identitások megerősödésével a kultúrák közötti ideológiai viták kiéleződnének, azaz az információs technológiák fejlődése a nyugati és a muszlim világ közötti feszültségek növekedéséhez vezethet.

Mindent átható bizonytalanság

Az iszlám identitás megerősödése miatt a nemzetközi terrorszervezetek többsége továbbra is a radikális iszlám ideológiával fogja azonosítani magát. A radikális iszlám térnyerése a Közel-Keleten, Nyugat-Európában, Délkelet- és Közép-Ázsiában várható. A terrorszervezetek jellegében változás következik majd be: az információs technológia fejlődése nyomán egyre inkább decentralizált, sokféle csoportból, sejtől és egyénekből álló hálózatokkal kell számolni, amelyeknek a világ minden táján lesz kiképzésre alkalmas bázisuk, miközben nem lesz szükségük állandó központra, főhadiszállásra, amit jól „le lehet vadászni”. A jelentés szerint a jövőben Irak és más konfliktusok szolgálhatnak utánpótlási és kiképzőrepreként a terroristák új, „professzionizált” dzsihadista nemzedéke számára, akik számára a politikai indíttatású erőszak önmagában való cél lesz. Ezek lépnek az Afganisztánban kiképzett Al-Kaida-tagok helyére, és a tanulmány valószínűsíti, hogy 2020-ra az Al-Kaidát ki fogják szorítani más, hasonlóan motivált, de még szélesebb hálózattal rendelkező szélsőséges csoportok. Az általuk használt fegyverek egyre magasabb technológiát fognak képviselni, és a legnagyobb veszélyt az jelenti majd, ha ezek a csoportok tömegpusztító fegyverekhez jutnak. A terroristák igényeinek a könnyű alkalmazhatóság szempontjából a biológiai fegyverek felelnek meg leginkább.

A világgazdaság fejlődéséből kimaradó gazdaságok, az etnikai és vallási identitások megerősödése és a fiatal korosztály (demográfiai hullám következtében) növekvő aránya belső feszültségekhez, akár

belső konfliktusokhoz is vezethetnek. Azok az államok, amelyekben erőszakos konfliktusok törhetnek ki, a szub-szaharai Afrikán, Észak-Afrikán, a Közel-Keleten, a Balkánon, a Kaukázuson, Dél- és Kelet-Ázsián és Délkelet-Ázsia bizonyos részein átívelő zónában találhatóak. Eközben a nagyhatalmak közötti konfliktusok valószínűsége a globális pénzügyi és kereskedelmi hálózatoktól való egyre nagyobb függés miatt csökken.

A fejezetet záró forgatókönyv (*Cycle of Fear*), azt a helyzetet írja le, amikor a proliferációval és a terrorveszéllyel kapcsolatos félelmek olyan mérvű biztonsági intézkedésekhez vezetnek, amelyek megnehezítik a proliferációt, ám a tömegpusztító fegyverek terjedése és a fokozódó bizonytalanság miatt egyre több ország vagy csoport szeretne szert tenni ilyen fegyverekre. Ugyanakkor fennáll a veszélye annak, hogy a kormányok által bevezetett szigorú intézkedések akadályozzák a nemzetközi kereskedelmet és üzleti kapcsolatokat, és ebben a bizalmatlan légkörben egyre nehezebb lesz a nemzetközi együttműködés fenntartása. Ebben az ördögi körben a globalizáció lehet a nagy vesztes.

Politikai következmények

A nemzetközi helyzet változékonyabb lesz 2020-ban, mint bármikor a második világháború vége óta. A világgazdaság növekedése és a nagyhatalmi konfliktusok kis valószínűsége azonban kedvező keretet biztosítanak a kihívások kezeléséhez. A jelentés megállapítása szerint az Egyesült Államok a legtöbb államnál jobb feltételekkel fog rendelkezni ahhoz, hogy megbirkózzon az új kihívásokkal és befolyásolja az új nemzetközi rend alakulását. A legfontosabb tendenciák a gazdasági növekedés hatása, a fejlett technológiák terjedése, a terrorizmus változása, az államok alkalmazkodóképessége vagy gyengesége és a konfliktusok terjedése lehetnek. A nemzetközi kapcsolatokban egyre nagyobb szerepe lesz a nem-állami szereplőknek: ilyen nem-állami szereplők pl. a terroristák, az NGO-k, vagy a transznacionális vállalatok. A megváltozott geopolitikai helyzet nagy kihívást jelent majd a nemzetközi rendszer számára.

A zárás egyik fontos, különálló részét képezi a különböző régiókban kialakult vélemény az Egyesült Államokról és szerepvállalásáról. Ázsiában például sokan úgy gondolják, hogy Kína átveheti az USA szerepét a régióban, a kérdés csak az, hogy elég rugalmas-e a jelenlegi nemzetközi rendszer ahhoz, hogy zökkenőmentesen átrendeződjön az új erőviszonyoknak megfelelően.